

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 378.011.3– 051:373.5.017:305

В. В. Байдала

Харківський національний
автомобільно-дорожній університет

ВИКОРИСТАННЯ ГЕНДЕРНОГО КОМПОНЕНТУ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті проаналізовані питання гендерної проблематики, процес гендернізації особистості, гендерної соціалізації. Не дивлячись на трансформаційні тенденції, сучасне українське суспільство характеризується гендерними стереотипами. Проаналізовано різні точки зору науковців щодо відсутності гармонійних відносин між дітьми шкільного віку. Визначено необхідність використання гендерного компонента в педагогічному процесі. У світлі цього однією з функцій використання гендерного компонента в педагогічному процесі є створення умов для розвитку самосвідомості та можливостей самореалізації кожної особистості з індивідуальним набором маскулінних, фемінних та андрогенних характеристик.

Ключові слова: педагогічний процес, гендерні стереотипи, заклади освіти, чоловік, жінка, гендерний компонент.

Постановка проблеми. Слід зазначити, що соціалізація особистості як представника конкретної статі є двобічним процесом. З одного боку, особистість засвоює гендерні норми, що прийняті в оточуючому соціумі, а з іншого – активно відтворює ці гендерні норми, транслюючи їх іншим індивідам.

Аналіз актуальних досліджень. У світлі цього до основних механізмів соціалізації Ю. Гусева [1] відносить такі, як: наслідування гендерних норм, прийнятих у соціумі; навіювання гендерних норм оточуючими; переконання індивіда в необхідності наслідування певних гендерних норм і ролей; конформність, що поділяється на зовнішню, тобто демонстрацію підкорення нормам, прийнятим у соціумі, та внутрішню, коли ці норми дійсно усвідомлюються та приймаються індивідом; ідентифікація індивіда з оточуючими представниками тієї ж статі.

Мета статті – з'ясувати особливості використання гендерного компонента в педагогічному процесі.

Виклад основного матеріалу. У процесі гендерної соціалізації, що забезпечує усвідомлення людиною своєї статевої належності й поведінки протягом життя відповідно до неї, найбільш дієвими є механізми наслідування й ідентифікації. Починаючи з наслідування поведінки своїх батьків (дівчата намагаються бути більш схожими на матір, хлопчики – на батька), дитина просувається далі, обираючи нові приклади гендерної поведінки, як реальні, так і нереальні (книжкові персонажі, герої казок тощо). Навіювання гендерних норм часто використовується суспільством як

засіб впливу на його індивідів. Так, у соціумі часто навіюють гендерні стереотипи та стандарти поведінки, не спираючись на логіку та не пояснюючи причин необхідності їх наслідування.

І. Кльоцина зазначає, що саме заклади освіти надають індивіду перші уявлення про устрій соціального світу. Якщо процес гендернізації особистості являє собою засвоєння й подальше відтворення гендерного досвіду, то вищевказані заклади забезпечують засвоєння нормативів поведінки та формування власної позиції, власного ставлення до гендерних норм і стереотипів суспільства. А тому саме заклади освіти поряд з рештою важливих соціальних факторів визначають гендерну ідентичність особистості. Авторка уточнює, що гендерна соціалізація в школі являє собою процес впливу системи освіти на хлопців і дівчат таким чином, щоб вони засвоїли прийняті в даному соціокультурному середовищі гендерні норми й цінності, моделі чоловічої та жіночої поведінки [2, 185–186].

Науковці також підкреслюють, що в школі в учнів важливо сформувати соціальні вміння роботи вибір у різних життєвих ситуаціях. Причому під час реалізації цього вибору особистість повинна знайти оптимальний варіант співвідношення прийняття загальносуспільних норм, правил і вимог та відпрацюванням власної життєвої активної позиції, яка може значною мірою не узгоджуватися із загальноприйнятими стандартами. Ця вимога поширюється і на сферу гендерної соціалізації [3; 2; 4].

Слід констатувати, що тривалий час характерною ознакою вітчизняної педагогіки була «безстатевість», коли в освітній сфері функціонував єдиний уніфікований підхід у вихованні, що не враховував психологічних і соціально-рольових відмінностей між хлопчиками та дівчатами. Отже, не дивлячись на трансформаційні тенденції, сучасне українське суспільство характеризується гендерними стереотипами про основне призначення чоловіка – забезпечувати родину та професійно самореалізовуватися, та жінки – піклуватися про сім'ю та виховувати дітей. Застарілі гендерні стереотипи зводяться до рівня настанов, що значною мірою впливає на стиль життя чоловіків і жінок, незалежно від їх соціально-професійного статусу. Починаючи з молодшого шкільного віку, індивідом засвоюються гендерні уявлення та стереотипи, у результаті чого з'являється система оцінок та самооцінок, що стають основою гендерного самовизначення індивіда та його подальшого стилю гендерної поведінки.

У свою чергу, недостатнє врахування питань гендерної проблематики в суспільстві не дозволяє сучасній молоді реалізувати потенційні можливості статевої поведінки. Як наслідок, молоді люди схильні до

демонстрування номінальних патріархальних стереотипів. Здебільшого саме юнаки не визнають рівність статей, що суперечить усім ідеям рівних можливостей у сферах подальшої діяльності, як у соціальному плані (кар'єра, самореалізація, позиція в суспільстві), так і в професійній реалізації, коли чоловіки переважають на керівних посадах, політичних, підприємницьких і правових сферах діяльності. Сферою діяльності жінки вважається виховання, догляд, обслуговування та сім'я.

Крім того, слід відзначити, що виховання молоді знаходиться під постійним впливом зовнішніх факторів і культурних норм. Однак у сучасному суспільстві існують соціальні норми, які визначають специфіку діяльності юнаків і жінок, а це може негативно вплинути на розвиток гендерної культури молоді. Адже в такому випадку протягом усього життя матеріалом для побудову власної гендерної культури особистості виступають норми та правила, які пов'язуються із маскулінним або фемінним типом поведінки. Це зумовлює формування в особистості хибних уявлень про гендерні розбіжності між чоловіком та жінкою [5].

Очевидно, що освітні установи є своєрідним відображенням гендерної культури суспільства, а тому гендерна нерівність у суспільстві породжує гендерну нерівність у навчальних закладах. Зокрема, у науковій літературі багатьма авторами [6] відзначається відсутність гармонійних міжстатевих відносин між дітьми шкільного віку. Ця тенденція зберігається й у більш старшому віці, що викликає дисгармонію у взаємовідносинах між представниками обох статей, порушення гендерної ідентичності. А склад педагогічних колективів, у якому значно переважають представники жіночої статі, позбавляє представників чоловічої статі ділової взаємодії з чоловіками, що деформує їх соціальний досвід.

Як зазначають Н. Бочарова та С. Дьяконова [7], у школі хлопчики набувають та закріплюють досвід підкорення дорослій жінці, що призводить до виникнення специфічних типів чоловічої поведінки, або занадто фемінізованого та боязкого, або, навпаки, активно протестуючого порушника спокою. Слід також звернути увагу на посади, що займають представники статей у закладах освіти. Як правило, серед викладачів, секретарів та обслуговуючого персоналу значну кількість складають представники жіночої статі, у той час як більшість керівників – чоловічої статі. Це розподілення ролей і статусних позицій чоловіків та жінок у закладах освіти сприяє закріпленню гендерних стереотипів чоловічої та жіночої роботи та впливає на подальший вибір професійної діяльності.

Водночас О. Каменська констатує, що в сучасному суспільстві відбуваються принципові зміни, що забезпечують необхідність подальшої розробки гендерного підходу в педагогіці, а також забезпечення цілеспрямованого формування в молоді гендерної культури. Серед цих змін вона виділяє, насамперед, такі:

- перетворення егалітаризму на один із пріоритетних напрямів державної політики більшості країн світу, що примушує до переосмислення місця та ролі жінки в суспільстві;
- зміна культурних стереотипів маскулінності й фемінності, втрата ними полярності;
- злам традиційної системи гендерної стратифікації, послаблення жорсткості у визначенні жіночої та чоловічої соціальних ролей, ліквідація нормативності в традиційному гендерному розподілі праці;
- зміни в гендерних характеристиках подружньо-сімейних відносин:
 - набуття ними нових якісних властивостей: активізація егалітаризації браку та родини; взаємний внесок чоловіка та жінки в її матеріальний достаток; поширення консенсуальної, візитної форми браку й серійної моногамії;
 - поява об'єктивних змін у подружньому-сімейному статусі сучасної жінки: зниження для неї ролі сім'ї як традиційної цінності, зростання значущості позасімейних цінностей (освіта, кар'єра, престиж, матеріальні доходи тощо), орієнтація на малодітність чи взагалі на бездітність тощо;
 - здійснення об'єктивних змін у подружньо-сімейному статусі сучасного чоловіка: втрата ним традиційної функції «добувача», зниження соціалізаційної ролі батьківства тощо;
 - поглиблення загальної тенденції сімейно-брачних відносин щодо зміни ціннісних орієнтацій, у центрі яких знаходиться не сімейна група, а індивід;
- переорієнтація процесу формування особистості дитини з традиційної, чітко фіксованої гендерної моделі поведінки на змішану («унісекс» як нівелювання статевих відмінностей в одязі, формах поведінки, мові тощо) або інверсійну (маскулінна модель для дівчат і фемінна модель для хлопців) моделі, що має значні негативні наслідки для суспільства;
- «безстатевість» виховання призвела до відсутності у значної частини молоді здатності до розбудови відповідальних і толерантних відносин із представниками протилежної статі, справедливого розподілу обов'язків на роботі та в домашньому господарстві [8, 212–215].

Як відзначає Г. Циганкова, у таких умовах виникає необхідність у наданні школярам допомоги, щоб вони могли впоратися з проблемами гендерної соціалізації, важливою частиною якої є гендерна самоідентифікація дитини та прийняття певної соціальної ролі, забезпеченні усвідомлення нею гендерних стереотипів та пошуку засобів їх подолання в себе та інших людей [9]. У світлі цього слід зауважити, що гендерні стереотипи являють собою стійкі уявлення, що поширені в тому чи іншому суспільстві в межах його культури та складаються на основі уявлень про очікувану поведінку й соціальний статус жінки та чоловіка. Ці уявлення закріплені в різноманітних символах, що акумулюють досвід багатьох попередніх поколінь [10].

Висновки. Отже, в існуючій соціальній ситуації деконструкція прийнятих гендерних обмежень розвитку потенціалу кожної особистості, залежно від її статі, має стати основною метою реалізації гендерного підходу в педагогіці. Як підкреслює С. Риков, гендерний підхід має на увазі гармонізацію міжстатевих відносин на основі егалітаризму як принципу рівних можливостей реалізації власного потенціалу як у чоловіків, так і в жінок. Здійснення гендерного підходу в освіті сприятиме подоланню у студентів традиційних меж у поведінці [11].

Спираючись на слова О. Мудрика, можна відзначити, що включення гендерного компонента в педагогічний процес сприятиме виникненню таких умов, за яких духовний розвиток особистості буде направлений на позитивне становлення маскулінних, фемінних або андрогінних якостей, пристосуванню молоді до реалій статевих відносин у професійній діяльності та побутовій сфері [12].

У світлі цього однією з функцій використання гендерного компоненту в педагогічному процесі є створення умов для розвитку самосвідомості та можливостей самореалізації кожної особистості з індивідуальним набором маскулінних, фемінних та андрогенних характеристик. Крім того, І. Костікова наголошує на необхідності не тільки здійснення диференційованого підходу до представників різних статей, а й позбавлення впливу від гендерних стереотипів, що суперечать особистим бажанням і схильностям особистості. На підставі своїх висновків І. Костікова вважає за необхідне організувати в школі гендерне просвітництво учнів, спрямоване на вирішення проблем гендерної самоідентифікації учнів, усвідомлення ними своєї гендерної ролі в суспільстві [13].

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Психология социального познания : учеб. пособ. / Г. М. Андреева. – 2-е изд. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 288 с.

2. Бочарова Н. М. Социальный аспект гендерного подхода в образовании / Н. М. Бочарова, С. В. Дьяконова // Актуальные задачи педагогики : материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Чита, декабрь 2011 г.) / под общ. ред. Г. Д. Ахметовой. – Чита : Издательство Молодой ученый, 2011. – Т. 2. – С. 16–19.
3. Галустян Ю. М. Деякі аспекти тендерної ідентифікації та соціалізації / Ю. М. Галустян, В. Н. Новицька // Український соціум. – 2004. – № 1 (3). – С. 7–13.
4. Гусева Ю. Е. Гендерна соціалізація / Ю. Е. Гусева // Гендерная психология, практикум / под ред. И. С. Клециной. – СПб. : Питер, 2009. – С. 108–119.
5. Дубровская Е. М. О стратегиях работы психолога в школе / Е. М. Дубровская, О. А. Тихомандрицкая // Введение в практическую социальную психологию : учеб. пособ. ; под ред. Ю. М. Жукова, О. В. Соловьевой. – М. : Смысл, 1996. – С. 200–213.
6. Каган В. Е. Когнитивные и эмоциональные аспекты гендерных установок у детей 3–7 лет / В. Е. Каган // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 65–68.
7. Каменская Е. Н. Гендерный подход в педагогике : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 / Е. Н. Каменская. – М., 2007. – 385 с.
8. Костикова И. Перспективы гендерного образования в России / И. Костикова, А. Митрофанова, Н. Пулина, Ю. Градскова // Высшее образование в России. – 2001. – № 2. – С. 68–75.
9. Мудрик А. В. О полоролевом (гендерном) подходе в социальном воспитании / А. В. Мудрик // Воспитательная работа в школе. – 2003. – № 5. – С. 15–19.
10. Рогова Н. И. Гуманитарно-целостный подход к гендерному воспитанию студенческой молодежи (на опыте преподавания английского языка) [Электронный ресурс] / Н. И. Рогова // Грани познания. – 2010. – № 2. – Режим доступа : <http://grani.vspu.ru/page/home>.
11. Рыков С. Л. Формирование гендерной культуры в развитии профессионализма современного педагога / С. Л. Рыков // Модернизация системы профессионального образования на основе регулируемого эволюционирования : матер. VII Всерос. научно-практ. конф. (г. Челябинск, 4 ноября 2008 г.). – В 10 ч. – Ч. 6. – М., Челябинск : Изд-во «Образование», 2008. – 319 с.
12. Терзі П. П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / П. П. Терзі. – Кіровоград, 2007. – 231 с.
13. Цыганкова Г. П. Психология гендерного воспитания в высшем колледже : учеб.-метод. пособие для студентов и кураторов учебных групп / Г. П. Цыганкова. – Мн. : МГВРК, 2009. – 76 с.

РЕЗЮМЕ

Байдала В. В. Использование гендерного компонента в педагогическом процессе.

В статье проанализированы вопросы гендерной проблематики, процесс гендернизации личности, гендерной социализации. Несмотря на трансформационные тенденции, современное украинское общество характеризуется гендерными стереотипами. Проанализированы различные точки зрения ученых об отсутствии гармоничных отношений между детьми школьного возраста. Определена необходимость использования гендерного компонента в педагогическом процессе. В свете этого одной из функций использования гендерного компонента в педагогическом процессе является создание условий для развития самосознания и возможностей самореализации каждой личности с индивидуальным набором маскулинных, феминных и андрогенных характеристик.

Ключевые слова: педагогический процесс, гендерные стереотипы, учебные заведения, мужчина, женщина, гендерный компонент.

SUMMARY

Baidala V. The use of gender component in the pedagogical process.

This paper analyzes the issue of gender problems, the process of genderization of the personality, the gender socialization. Despite the transformational trends, contemporary Ukrainian society is characterized by gender stereotypes. The different points of scholars' views about the lack of harmonious relations among school age children are analyzed. The necessity of using gender component in the educational process is defined.

It is pointed out that in the process of gender socialization, which provides a person's awareness of their sexual independence and behavior throughout life according to it, the most effective are the mechanisms of imitation and identification. Starting with coping the behavior of their parents (girls trying to be more like the mother, the boys – like father), the child moves on, choosing new examples of gender behavior both real and unreal (the book characters, the heroes of fairy tales and so on). The suggestion of gender norms is often used by society as a means to influence individuals. So, in a society often evoke gender stereotypes and standards of conduct, that are not based on logic and not explaining the reasons for their imitation.

It is noted that modern society is undergoing fundamental changes, providing the need for further development of the gender approach in pedagogy, as well as providing targeted development of youth gender culture. Among these changes are: converting egalitarianism in one of the priority directions of the state policy of the majority of countries in the world, forcing a rethinking of the role and place of women in society; changing cultural stereotypes of masculinity and femininity, loss of polarity; scrapping the traditional system of gender stratification, easing stiffness in the definition of male and female social roles, the elimination of normativity in the traditional gender division of labour; changes in gender characteristics of marriage and family relations: acquisition of new high-quality properties: activation of marriage and family egalitarianization; mutual contribution of men and women in their wellbeing; the spread of consensual, business forms of marriage and serial monogamy; objective changes in marriage and family status of modern women: reduction the role of the family as the traditional value for her, the growing importance of the values beyond the family (education, career, prestige, financial income and so on), focus on the one child or even on childlessness; objective changes in marriage and family status of the modern man: the loss of the traditional «breadwinner», the reduction of socializing role of fatherhood; deepening of the general tendency of family relations on the change of value orientations, in the centre of which is the family group and the individual; reorientation of the process of formation of the child's personality with traditional, clearly fixed gender behaviors in mixed or inversive model that has significant negative consequences for society.

Key words: pedagogical process, gender stereotypes, educational institutions, male, female, a gender component.